

- א. חיבור שמים וארץ על ידי גשמים
- ב. מים עליונים ומים תחתונים
- ג. חיבור שמים וארץ בגשמי ארץ ישראל
- ד. ואני תפילה - חיבור שמים וארץ על ידי תפילה דווקא

א. חיבור שמים וארץ על ידי גשמים

ירידת גשמים - חיובי או שלילי

בגמרא מצאנו יחס סותר לירידת גשמים. מחד אומרת הגמרא בתענית (ז' ע"ב-ח' ע"א):

אמר רבי חמא ברבי חנינא: גדול יום הגשמים כיום שנבראו שמים וארץ...
אמר רב אושעיא: גדול יום הגשמים, שאפילו ישועה פרה ורבה בו (רש"י: מליצי
זכות נכנסין לפניו ביום הגשמים, שנזכר לישועה מתוך שעת רצון).
אמר רבי תנחום בר חנילאי: אין הגשמים יורדים אלא אם כן נמחלו עונותיהן של
ישראל...

אמר רבי יוחנן: גדול יום הגשמים כיום קבוץ גליות...
ואמר רבי יוחנן: גדול יום הגשמים, שאפילו גייסות פוסקות בו...

ואולם מאידך אומרת שם הגמרא¹:

דאמר רבה בר שילא: קשה יומא דמיטרא כיומא דדינא. אמר אמימר: אי לא
דצריך לברייתא - בעינן רחמי ומבטלינן ליה.

אמנם רש"י מסביר את הקושי כקושי טכני:

קשה יומי דמיטרא - שאין בני אדם יכולין לעשות צרכיהן.
כיומא דדינא -...שמתקבצין בני אדם לדון עם חבריהן... שיש הומות וקולות
ואושות ביום הגשמים כיום הדין, ובערב שבת כל שכן דקשי מיטרא.
ומבטלינהו לירידת גשמים - שטורחין בני אדם, ואינן יכולין לצאת ולבא.

אך אנו ננסה להעמיק בהבנת הקושי של ימי הגשמים.

¹ יש להעיר שהמימרות לא מובאות בגמרא כמחלוקת.

אבא חלקיה

סיפור מעניין מספרת הגמרא: על הדרך להוריד גשם בזמנים קשים:

אבא חלקיה בן בנו של חוני המעגל היה, וכשהיה העולם נצרך לגשמים היו החכמים משגרים אצלו, ובקש רחמים וירדו גשמים. פעם אחת נצרך העולם לגשמים. שגרו אצלו שני תלמידי חכמים שיבקש רחמים. באו לביתו ולא מצאוהו. הלכו אצלו לשדה ומצאוהו שהוא עוֹדֵר. נתנו לו שלום - ולא הסביר להם פניו.

לערב לקט עצים, והיה טעון העצים והמעדר על כתפו אחת וטליתו על כתפו שניה. כל הדרך לא היה נועל מנעליו, כשהגיע למים נעל מנעליו. כשהגיע לבין קוצים וברקנים הגביה בגדיו. כשהגיע לעיר יצאה אשתו כשהיא מקשטת, וכשהגיע לביתו נכנסה אשתו תחלה, ואחר כך נכנס הוא, ואחר כך נכנסו החכמים. ישב לסעד ולא אמר לחכמים: "באו וסעדו". פרס פת לתינוקות. לגדול נתן פרוסה אחת ולקטן שתיים.

אמר אבא חלקיה לאשתו: יודע אני שלא באו אצלי החכמים אלא בשביל גשמים, נעמד ונעלה לעליה ונבקש רחמים, אפשר שיתרצה הקדוש ברוך הוא וירדו גשמים, ולא נחזיק טובה לעצמנו.

עלו לעליה. עמד הוא בזוית זו ואשתו בזוית זו ובקשו רחמים. קדם ועלה ענו מצד זוית של אשתו.

כשירד אמר להם: ברוך המקום שלא הצריך אתכם לאבא חלקיה. אמרו לו: יודעים אנו שהגשמים בזכותך ירדו, אלא יפרש לנו מר דברים אלו שהם תמוהים לנו.

מפני מה כשנתנו לך שלום לא הסברת לנו פנים? אמר להם: שכיר יום הייתי ואמרתי: לא אתבטל.

מפני מה היית טעון העצים על כתף זו והטלית על כתף אחרת? טלית שאולה היתה, על מנת כך השאילוה לי ועל מנת כך לא השאילוה לי.

מפני מה כל הדרך לא נעלת מנעלים וכשהגעת למים נעלת? כל הדרך אני רואה, במים אין אני רואה.

מפני מה כשהגעת לקוצים וברקנים הגביה בגדיך? זה מעלה ארוכה וזה אין מעלה ארוכה.

מפני מה כשהגעת לעיר יצאה אשתך מקשטת? כדי שלא אתן עיני באשה אחרת.

² מסכת תענית כ"ג ע"א. הגירסה לעיל מתורגמת מאתר 'ספר האגדה'.

מפני מה נכנסה אשתך תחלה ואתה אחריה ואחר כך אנו נכנסנו? משום שאין אתם בדוקים לי.

כשישבת לסעד מפני מה לא אמרת לנו: "בואו וסעדו"? משום שלא הייתה פתי מרבה ואמרת: אל יחזיקו לי חכמים טובה בחנם.

מפני מה נתת לתינוק גדול פרוסה אחת ולקטן שתים? זה יושב בבית וזה בבית המדרש.

מפני מה קדם ועלה הענן מצד זוית אשתך ואחר כך מצד זוית שלך? משום שהאשה מצויה בבית ונותנת פת לעני וקרובה הנאתו, ואני נותן מעות לעני ואין הנאתו קרובה.

מה באו חז"ל ללמדנו בסיפור זה? האמנם לא באו אלא להשמיענו שצדיק כאבא חלקיה יכול לפעול ניסים ולהוריד גשמים? אם כן מה צורך יש בכל פרטי הסיפור?

מיטרא בעלה דארעא הוא

מצאנו בכמה מקומות שחז"ל מתייחסים לירידת גשמים כביטוי לקשר של בעל ואשה. במסכת תענית (וי ע"ב):

אמר רבי אבהו: מאי לשון רביעה - דבר שרובע את הקרקע, כדרב יהודה. דאמר רב יהודה: מיטרא בעלה דארעא הוא, שנאמר כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ושמה לא ישוב כי אם הרוה את הארץ והולידה והצמיחה...
אמר רבי אבהו: מאימתי מברכין על הגשמים - משיצא חתן לקראת כלה.

ובהמשך הגמרא שם (חי ע"א):

אמר ריש לקיש: מאי דכתיב ועצר את השמים, בשעה שהשמים נעצרין מלהוריד מטר - דומה לאשה שמחבלת ואינה יולדת, והיינו דאמר ריש לקיש משום בר קפרא: נאמרה עצירה בגשמים ונאמרה עצירה באשה... נאמר לידה באשה ונאמר לידה בגשמים... נאמר פקידה באשה, ונאמר פקידה בגשמים...

מסביר המהרש"א:

לא שדימה לידת הגשמים ללידת האשה... אלא דהכי קאמר דיש בלידת הגשמים דומה ללידת אשה דהיינו שעל ידי הגשמים הארץ הולידה דמטרא בעלא דארעא... שהארץ נפקדת על ידי הגשמים.

אין הגשמים עצמם שלב הלידה, אלא כפי שראינו בגמרא הקודמת הגשמים הם שלב החיבור בין האיש והאשה שפריו יצא אחר כך בצורה של לידה אצל הארץ בהוצאת צמחה ופריה. אומר המהרש"א שמשמעות והשלכת דימוי זה היא "ונפקא מינה דבעי רחמי שמים במטר כמו באשה". יש לבקש רחמים על הגשמים כמו שמבקשים ומעתירים על לידת אשה. אין לראות בירידת גשמים ענין טבעי שקורה מאליו אלא עלינו לבקש רחמי שמים בכדי לזכות לגשמים.

ננסה להעמיק בהבנת חיבור זה שבין הגשם והאדמה.³

הקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים

הגמרא במסכת חולין (ס' ע"ב) מקשה סתירה בתיאור בריאת עולם:

רב אסי רמי, כתיב ותוצא הארץ דשא בתלת בשבתא, וכתוב וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ במעלי שבתא?

מצד אחד התורה כותבת שהארץ הוציאה דשא ביום שלישי ומצד שני התורה מתארת שביום שישי עוד אין שום צומח:

מתרצת הגמרא:

מלמד שיצאו דשאים ועמדו על פתח קרקע, עד שבא אדם הראשון ובקש עליהם רחמים, וירדו גשמים וצמחו. ללמדך שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים. אמנם יצאו דשאים אך הם המתינו בקו גובה האדמה עד שיברא אדם שיתפלל וירד גשם. הגמרא מספרת שכך ארע גם בגינתו של אחד האמוראים:

רב נחמן בר פפא הויה ליה ההיא גינתא, שדי ביה ביזרני ולא צמח, בעא רחמי - אתא מיטרא וצמח, אמר: היינו דרב אסי

מסביר המהר"ל בחידושי אגדות (שם):

ללמדך שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים - דוקא לתפלתן של צדיקים ולא לתפלתן של רשעים, מפני כי התפילה היא כמו הקרבן כמו שאמרו במקומות הרבה. ומפני כך רוצה ומתאוה לתפלתן, שנושאים נפשם אל ה' יתברך בתפילתן, ודבר זה מתאוה אליו ה' יתברך.

³ הערה מעניינת העיר גיסי נדב טיבי נ"י: ברכת השנים, הלא היא בקשת גשמים, הינה הברכה התשיעית בשמונה עשרה, בהתאמה לתשעה ירחי לידה.

דבריו כאן יבוארו לאור דבריו במקום אחר, בנתיב העבודה (פרק א):

שכבר אמרנו כי כל ענין העבודה מורה שהכל נקנה אל ה' יתברך והוא שלו, וכך מורה העבודה של הקרבנות כמו שהתבאר, וכן התפלה שמתפלל לפניו כמו עבד שמתפלל לפני אדון שלו על צרכיו אשר הוא מבקש ובוזה נראה כי האדם צריך לו, ואם כן שהאדם נתלה בו יתברך הוא שלו שכל אשר נתלה באחד הוא שלו וכמו שיתבאר עוד, ולכך התפלה היא עבודה גמורה שמורה שהאדם נתלה בו יתברך ולכך הוא שלו.

בניגוד לרשע שלא נושא עיניו למעלה לשמים אלא רוצה לסדר לעצמו חיים נוחים כרצונו ומנסה ל"שחד" את הקב"ה, הצדיק נושא עיניו לקב"ה, נתלה בו ומבין שכל קיומו הוא מן העליונים. בכך האדם מחבר את חייו הארציים פה למטה עם העליונים.

עליונים ותחתונים מתחברים על ידי הגשמים

ממשיך המהר"ל בחידושי אגדות ומסביר:

ולפיכך היו הדשאים עומדים על פתח הארץ, עד שהתפלל האדם והיה מחבר העליונים לתחתונים, כי המטר הזה בא מלמעלה למטה, ודבר זה היה על ידי האדם, כי האדם הוא בין העליונים לתחתונים והאדם הוא מחבר עליונים ותחתונים ביחד. ולפיכך הדשאים עמדו על פתח הקרקע ולא היה כאן מטר מן עליונים לתחתונים שלא [היה] כאן חבור עליונים ותחתונים שיתנו העליונים הגשמים למטה עד שהאדם שהוא בין עליונים ותחתונים הביא המטר מן עליונים לתחתונים על ידי התפלה שהתפלל האדם שהוא בתחתונים אל עליתו יתברך, ואז עליונים ותחתונים מתחברים ובאים הגשמים מעליונים לתחתונים ולא קודם.

האדם בתפילתו מחבר שמים וארץ. האדם החי בתחתונים פונה אל העליונים, תולה את עצמו בהם ובכך יוצר חיבור היוצא מהתחתונים לעבר העליונים. התנועה הנגדית היא תנועת הגשם. כשהאדם מצליח במשימתו ומחבר את התחתונים אל העליונים, העליונים מתחברים אל התחתונים על ידי הורדת גשמים.

גם מדברי המדרש (בראשית רבה כ, ז) אנו למדים שיש חיבור מהותי בין שמים וארץ, לא כהסבר המהרש"א שאין פה אלא משל לעורר לתפילה על הגשמים:

ואל אישך תשוקתך, ארבע תשוקות הן אין תשוקתה של אשה אלא לאישה, שנאמר ואל אישך תשוקתך, אין תשוקתו של יצר הרע אלא על קין וחביריו שנאמר ואלך תשוקתו, אין תשוקתו של גשמים אלא על הארץ שנאמר פקדת

הארץ ותשוקקה, ואין תשוקתו של הקדוש ברוך הוא אלא על ישראל שנאמר ועלי תשוקתו...

לאדם יש יכולת לחבר שמים וארץ משום שזוהי מהותו, האדם באישיותו, בצורה בה נוצר, מחבר שמים וארץ. וכך אומר המדרש במקום אחר (ויקרא רבה ט):

ר' שמעון בן חלפתא גדול שלום שכשברא הקדוש ברוך הוא את עולמו עשה שלום בין העליונים לתחתונים ביום הראשון ברא מן העליונים ומן התחתונים... בשני ברא מן העליונים... בשלישי ברא מן התחתונים... ברביעי מן העליונים... בחמישי ברא מן התחתונים... בששי בא לבראות אדם אמר אם אני בורא אותו מן העליונים הרי העליונים רבים מן התחתונים בריאה אחת אם אני בורא אותו מן התחתונים הרי התחתונים רבים על העליונים בריאה אחת מה עשה **בראו מן העליונים ומן התחתונים** הה"ד וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה ומן התחתונים ויפח באפיו נשמת חיים מן העליונים.

מכח ברייתו זאת מן העליונים ומן התחתונים יש באדם צדדים משותפים לבעלי החיים ויש בו צדדים בהם שותף הוא למלאכים, כדברי המדרש (בראשית רבה יד):

וייצר שתי יצירות יצירה מן התחתונים, ויצירה מן העליונים, רבי יהושע בר נחמיה בשם רבי חנינא בר יצחק ורבנן בשם רבי אליעזר ברא בו ד' בריות מלמעלן וד' מלמטן, אוכל ושותה כבהמה, פרה ורבה כבהמה, מטיל גללים כבהמה, ומת כבהמה, מלמעלה עומד כמלאכי השרת, מדבר, ומבין, ורואה, כמלאכי השרת...

ואכן, כשבא הקב"ה לברוא את האדם (בראשית ב, ה-ז) נוצרה בעיה:

וְכָל שְׁיֵם הַשָּׁדָה טָרָם יִהְיֶה בְּאֶרֶץ וְכָל עֶשֶׂב הַשָּׁדָה טָרָם יִצְמַח כִּי לֹא הִמְטִיר ה' אֱלֹקִים עַל הָאָרֶץ וְאָדָם אֵין לְעֹבֵד אֶת הָאָדָמָה. וְאֵד יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ וְהַשָּׁקָה אֶת כָּל פְּנֵי הָאָדָמָה. וַיִּיצֶר ה' אֱלֹקִים אֶת הָאָדָם עֶפְרָ מִן הָאָדָמָה וַיִּפַּח בְּאָפָיו נְשִׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה.

כדי לברוא את האדם שבברייתו ובאישיותו מחבר עליונים ותחתונים, זקוקים אנו לאותם מים מלמעלה כדי ליצור את החיבור בבריית האדם בין העליונים לתחתונים. אבל אין מים כי אנו עוסקים כעת בברייתו של אותו שאמור להתפלל ולחבר שמים וארץ ולהורידם. לא נותרה ברירה אלא להעלות מים בצורה מלאכותית מלמטה בכדי לברוא את אותו שיווריד את הגשמים בצורה נכונה מלמעלה, ולא בהעלאה מלמטה.

כעת ניתנה ראש ונשובה לשאלה בה פתחנו. יום הגשמים גם גדול וגם קשה שכן יום הגשמים מהווה חיבור שמים וארץ. כשבני אדם הולכים בדרך הישר אזי גדול יום הגשמים, שעל ידו מתחברים שמים וארץ ממש כמו בנתינת התורה ובתחיית המתים. אולם כשבני אדם סרים מן הדרך - יש נתק בין עליונים לתחתונים ואין גשם. ויש שבני אדם מגדישים את הסאה והעליונים שוטפים במבול את התחתונים.

אבא חלקיה מזווג זיווגים

כעת ניתן אף לנסות ולהבין את הסיפור אודות אבא חלקיה.⁴ הסיפור של אבא חלקיה הוא סיפור על זוגיות בריאה. זוגיות עם כל הדברים שסובבים ועוטפים אותו. אבא חלקיה מקיים זוגיות נאמנה עם המעביד שלו ואיננו מתבטל מעבודתו להסביר פנים לתלמידי החכמים שבאו לבקרו. הוא מקיים זוגיות ישרה כלפי משאיל הטלית ולא משתמש בה לשימושים אחרים מן היעד המקורי עבורו שאלה.

חביב עליו ממונו והוא שומר על נעליו ובגדיו לבל יבלו ויקרעו ללא כל צורך. מנגד שומר הוא על גופו שניתן לו כפיקדון ולא מסכנו במים בסכנה מיותרת. אולם אם ארוכת הגוף פשוטה יותר מארוכת הבגד אין ברירה אלא להעדיף את הבגד על פני גופו. בעל נאמן הוא כלפי אשתו ולא נותן עיניו באחרות. שומר הוא גם עליה מפני אחרים שאינם בדוקים.

אדם הגון הוא כלפי החברה ואם מצבו הכלכלי לא מאפשר לו לארח אחרים אין הוא משלה אותם ואין מנסה לגנוב דעתם.

מעגליו החברתיים המקיפים אותו גם הם מסודרים ביושרה ולפי הצדק. עניי עירו, דהיינו משפחתו, קודמים לאחרים מבחוץ, פרנסת משפחתו קודם להכנסת אורחים מבחוץ. אבא רחמן והגון הוא כלפי ילדיו, לא משנה בין בניו ואת כל אחד מהם זן כפי צרכו. אולם אשתו עדיפה עליו, משום שכשהם יכולים ומפרנסים עניים אזי הנאתה לעניים קרובה שכן היא מספקת להם סעודה מוכנה ואילו הוא נותן להם מעות ללכת וצריכים הם לטרוח בעצמם בצרכי סעודה.

הורדת גשמים כפי שראינו היא זיווג שמים וארץ ולכן דווקא אדם כאבא חלקיה שמקיים זוגיות בריאה עם כל הסובב אותו מסוגל להמשיך במלאכת הזיווג ולזווג אף שמים וארץ. יש להעמיק עוד ולומר: ה'עולם' צמא למים ומחפש איזה 'בבא' שיעשה נס ויוריד גשם. בא אבא חלקיה ומראה לחכמים שהורדת גשמים מסוגל כל אחד לעשות. הורדת גשמים עניינה

⁴ כמדומני ששמעתי או קראתי רעיון זה אך לצערי איני זוכר היכן.

חיבור עליונים ותחתונים. כל אחד שבחיו הארציים מחבר שמים וארץ וחי את חייו הארציים בהתאמה עם החיים הרוחניים העליונים מסוגל להשלים את מלוא חיבור עליונים ותחתונים ולהוריד גשמים.⁵

יחידים

יתכן שזהו גם פשר הכינוי המיוחד לחכמים שמצאנו במסכת תענית (פ"ב מ"ד):

הגיע שבעה עשר במרחשון ולא ירדו גשמים - התחילו היחידים מתענין שלש תעניות.

מסבירה הגמרא (שם י' ע"א): "מאן יחידים? אמר רב הונא: רבנן". וביתר דיוק מסבירה שם הגמרא בע"ב: "אי זהו יחיד... יחיד - כל שראוי למנותו פרנס על הצבור".

מדוע דווקא בענין הגשמים מכונים החכמים יחידים? יתכן ששוב זו הכוונה, אותם חכמים שתורתם לא רק בבית המדרש אלא הם מחברים אותה לארציות, אלו שראויים להתמנות לפרנסים, למנהיגי ציבור, הם אלו שמצליחים לצרף, ליחד ולאחד שמים וארץ, אליהם פונים להמשיך בחיבור ויחוד שמים וארץ ולהוריד גשמים.

ביום הכיפורים עמדנו בהר סיני ושמענו "סלחתי כדברך". היינו חלק מן העליונים, נדמינו למלאכים ללא אכילה ושתייה, אמרנו 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד' בקול רם כמלאכי השרת. כעת, משנגמר יום הכפורים אנו יורדים מההר ומנסים לחבר את העליונים אל התחתונים. "...ובחג נידונין על המים" מלמדת אותנו המשנה בפרק א ממסכת ראש השנה. החג מהווה חיבור עליונים עם התחתונים.

כך כתב הרב בסידור (עולת ראיה ב עמוד שסז) על הימים המחברים בין יום הכיפורים לסוכות:

על ידי העליה של יום הכיפורים מתרחקים הרבה מהעולם הזה, וצריכים שמירה כשפוגשים בענייני העולם הזה מכל מכשול, ואותם הימים שבין יום הכיפורים לסוכות נתנו לחינוך של חזרה לענייני העולם הזה בתאור הגון בקדושה, והחשבון נגמר ליום ראשון של סוכות במצות סוכה ולולב, שמתבססים ענייני העולם הזה ונאחזים בקדושה, ועל כן הוא יום ראשון לחשבון עוונות.

⁵ ראה לקמן הערה 18 ביאור שמו לאור הסבר מהות חייו.

שתהא שנה זו גשומה

לאור דברינו נוכל לתרץ את שאלת הגבורת אריי. הגמרא ביומא (ני"ג ע"ב) מלמדת אותנו שביציאת הכהן הגדול מבית קדשי הקודשים היה מתפלל תפילה קצרה:

ומתפלל תפלה קצרה בבית החיצון. מאי מצלי? רבא בר רב אדא ורבין בר רב אדא, תרוייהו משמיה דרב אמרי: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתהא שנה זו גשומה ושחונה. שחונה מעליותא היא? אלא אימא: אם שחונה - תהא גשומה.

אכן בשנים עברו, ללא אמצעים מתקדמים לשאיבת והעברת מים, ובטח שללא התפלת מים, הגשמים היו דבר שהחיים תלויים בו כפשוטו. ואף על פי כן מקשה השאגת אריה: "מכל מקום צריך טעם מפני מה התפלל על גשמים יותר מכל דבר?"⁶

לאור דברינו נתרץ שאין הכוונה לגשמים כפשוטם, למרות נחיצותם, אלא לסמליותם כמחברי שמים וארץ. ביום הכיפורים אנו שבים בתשובה ומתאמצים בכל כוחנו לחדש את הקשר בין העליונים לתחתונים, קשר שאולי קצת פרמנו במשך השנה.

מיד ביציאתו מן הדביר "שמשים דיברות יוצאין לעולם"⁷, מתפלל הכהן הגדול. ומבאר המהר"ל (גבורות ה' כח):

כי הדבור בעצמו אין ספק כיוון שהוא על ידי תנועה הוא פועל גשמי, אבל הוא על ידי שכל שיודע לצרף הדבור... וכאשר תתחבר הנשמה אל הגוף נעשה אדם חי מדבר גשמי... וכן תרגם אונקלוס ויהי האדם לנפש חיה - והוה לרוח חיה ממללא. **כי האדם צורתו חבור הנשמה השכלית והגוף ביחד, ודבר זה הוא עצמו כח המדבר.**

הדביר הוא המקום בו נושקים שמים וארץ, בו נפגשים עליונים ותחתונים. מיד בצאתו ממקום חיבור זה בו עסק בפעולת חיבור, הקטרת קשר הקטורת הקושרת ומחברת בין עליונים לתחתונים, נושא הכהן הגדול תפילה על חיבור זה בין עליונים לתחתונים, שחיבור זה יצליח ויענה משמים בחיוב בצורה נראית על ידי גשמים. ושאף "אם שחונה - תהא גשומה" שלא ינתק ח"ו הקשר לגמרי.

⁶ ותירוצו: "ונראה לי משום דאמרינן בפרק קמא דתענית אין הגשמים נעצרים אלא בשביל מספרי לשון הרע ואמרינן לעיל פרק ד' על מה הקטורת מכפר על לשון הרע והשתא לבתר הקטרת קטורת שכיפר על עוון לשון הרע שמעצרת גשמים מתפלל על הגשמים".
⁷ תלמוד ירושלמי, מסכת ברכות פרק ד.

גבורות גשמים

המשנה דקדקה בלשונה ורמזה לנו שירידת גשמים במהותה היא הרבה מעבר להרווית הצמאון הגשמי. וכך כותב הגר"א (אדרת אליהו, וזאת הברכה תחילת האופן השני):

ולכן אמרו רבותינו ז"ל מזכירין גבורות גשמים בתחית המתים ואמרו מתוך שהיא שקולה כתחית המתים לפיכך קבעוה בתחית המתים והענין כי הגשמים אינו על פי הטבע כלל כי כל הדברים שבעולם אומרים הפילוסופים שהוא על פי הטבע אף זריחת השמש ושקיעתה אבל על הגשמים מודים שאינן על פי הטבע כלל כאשר אנו רואים שפעמים לא ירד כלל ופעמים ירד בכל יום ויום ולכן נקראת גבורות גשמים שבזה ניכר גבורות ה' יותר מכל הדברים וזה שאמרו מתוך שהיא שקולה כתחית המתים כי גם תחית המתים מודים כולם שהוא אינו על פי טבע שעל פי טבע לא יתכן שיהא האדם הנרקב מזמן רב לחזור ולחיות ולכן קבעוה בתחית המתים.

ירידת גשמים איננה ענין טבעי, צפוי מראש, הקורה כביכול מאליו אלא נפעלת בצורה מיוחדת רק בידי גבורתו של הקב"ה. הגשם אינו תהליך טבעי פשוט אלא תלוי הוא במידה בה הצלחנו לחבר שמים וארץ. במידה בה הצלחנו לחבר את הארץ אל השמים נענה לנו הקב"ה ומוריד בגבורתו את הגשם.

המאירי (בית הבחירה, תענית ב' ע"א) כבר קדם לגר"א בהסבר זה:

ומה שקראם גבורות גשמים פירשו בגמרא מפני שיורדים בגבורה ורומז על בואן הרבה פעמים שלא בזמן ירידתם מדרך הטבע להשגחת האל על בניו לרוב תפלתם כדכתיב ויצו עליו במפגיע.

ניתן להעמיק ולהסביר שכפי שלמדנו פעולת הגשמים עצמם היא פעולת גברא, כך מבאר הרב יהושע הלר (דברי יהושע, בית תפילה ו'): :

הקישור הזה שבין שמים וארץ על ידי הגשמים הוא ממש כעין הקישור אשר בזיווג גבר בעלמה, על ידי הורקת הטפה הזרעית הבאה מכח האב, לכן אמרו ז"ל ריש תענית, 'מאי גבורות גשמים, אר"י שיורדין בגבורה', כי לזה הונח שם גבורה כאמור.

ב. מים עליונים ומים תחתונים**מימי אוקיינוס או מים עליונים**

מצאנו בגמרא (תענית ט"ו ע"ב) לכאורה מחלוקת מעניינת מניין מגיעים הגשמים:

תניא, רבי אליעזר אומר: כל העולם כולו ממימי אוקיינוס הוא שותה, שנאמר ואלו יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה. אמר לו רבי יהושע: והלא מימי אוקיינוס מלוחין הן! אמר לו: ממתקין בעבים. רבי יהושע אומר: כל העולם כולו ממים העליונים⁸ הוא שותה, שנאמר למטר השמים תשתה מים.

לדעת רבי אליעזר מקור הגשמים הוא בתהליך התאיידות מימי האוקיינוס. וכך הוא תהליך היווצרות העננים (מתוך אתר דוידסון):

השלב הראשון בהיווצרותו של ענן היא העלייה בכמות אדי המים באוויר (לחות): בדרך כלל בהשפעת קרני השמש שמחממות את האדמה או הים ומאדות את המים. קרני השמש מחממות גם את האוויר, שהופך דליל יותר ומתחיל לעלות למעלה ביחד עם אדי המים, לגובה שבו האוויר קר יותר. ככל שעולים בגובה, לחץ האוויר פוחת והוא מתפשט, ובמהלך ההתפשטות האוויר ואדי המים מתקררים. אם הם מתקררים מספיק, אדי המים יכולים להתעבות לטיפות או לגבישי קרח קטנים וליצור ענן.

בתהליך זה המלחים היכבדים נשארים למטה ואינם מתאדים, ולכאורה זו כוונת ר' אליעזר - "ממתקין בעבים", תהליך זה של יצירת העננים גורם שאותן טיפות לא תהיינה מלוחות כמימי האוקיינוס.

לדעת ר' יהושע מקור הגשם הוא במים עליונים. עלינו להבין האם אכן לפנינו מחלוקת? במה נחלקו? ומה הם אותם מים עליונים עליהם מדבר ר' יהושע?

יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים.

בפרקי דרבי אליעזר (פרק ד) מצאנו שישנם שני אופנים בהם הקב"ה מוריד גשמים:

ר' יהודה אומר פעם אחת בכל חדש סילתיות (=צנורות) עולין מן התהומות להשקות פני כל הארץ, שנא' ואלו יעלה מן הארץ והשקה פני האדמה, ר' יהודה אומר העבים משמיעין את קול צנורותיהן לימים, והימים משמיעין את קול צנורותיהן לתהומות, ותהום אל תהום קורא לקול צנוריהן, והעבים שואבים מים

⁸ לקמן נבאר מה הם אותם מים עליונים.

מן התהומות, שנאמר מעלה נשיאים, ובכל מקום שיפקוד להם המלך שם הן מגשימין, ומיד הארץ מעוברת וצמחה כאשה אלמנה שהיא מעוברת מזנות, אבל כי רצה הב"ה לברך צמחה של ארץ וליתן צדה של בריות פותח אוצר הטוב שבגשמים וממטיר על הארץ שהן מים זכרים ופריים, ומיד הארץ מעוברת וצמחה צמח של ברכה, שנאמר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים.

כלומר ישנו גשם שיורד בדרך כלל והוא גשם שנוצר בתהליך טבעי של התאיידות. אבל כשעולה רצון מלפניו יתברך לברך ולתת גשמים מעולים יותר אזי הקב"ה פותח אוצרו הטוב את השמים ומשפיע משם גשמים מיוחדים, מים זכרים.

בפרק הקודם ראינו שהגשם הוא הבעל של הארץ. וכך אומרת הגמרא בתענית (ו' ע"ב):

אמר רבי אבהו: מאי לשון רביעה - דבר שרובע את הקרקע, כדרב יהודה. דאמר רב יהודה: מיטרא בעלה דארעא הוא, שנאמר כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ושמה לא ישוב כי אם הרוה את הארץ והולידה והצמיחה.

ועל פי זה הסברנו כדברי יהושע⁹. לפי המדרש אנו משכללים כעת את ההבנה: לא כל גשם הוא בעלה של הארץ, אלא דווקא גשם מעולה מאוצרו הטוב של הקב"ה⁹. גשם שנוצר מהתחתונים בתהליך התאיידות שייך למערכת הנקבית, המקבלת, של הארץ.

כשישראל עושין רצונו של מקום שותין מן מים עליונים

מחלוקת זהה למחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע מצאנו במדרש (בראשית רבה יג, יא):

רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש, רבי יוחנן אמר אין עננים אלא מלמעלה, שנאמר וארו עם ענני שמיא, ר' שמעון בן לקיש אמר אין עננים אלא מלמטה שנאמר מעלה נשיאים מקצה הארץ.

על פי הפרקי דרבי אליעזר שראינו מסביר הגר"א (אדרת אליהו, בראשית ב, ו) שבאמת אין כלל מחלוקת ביניהם:

ובפרקי דר' אליעזר אמר: בזמן שישראל אין עושין רצונו של מקום ממים התחתונים הם שותים. והטעם מפני שישראל מחברים שמים וארץ במעשיהם הנאותים, אז יורידו הגשמים מלמעלה, ואם לא, נעצרים מלמעלה.

⁹ יש להעיר שבפרקי דר' אליעזר לא מוזכר המושג 'מים עליונים', מושג שהוזכר בגמרא. הגר"א, ולקמן רבנו בחיי, יוצרים את הקישור בין הגשמים מאוצרו הטוב של הקב"ה, בניסוחו של הפרקי דר' אליעזר, ובין המים עליונים שהוזכרו בגמרא.

אנו הבנו בפרקי דר' אליעזר שדרך הורדת הגשמים הטבעית היא בתהליך התאיידות, וכשעולה הרצון מלפניו אז זוכים לגשם מיוחד, מן העליונים. אבל הגר"א מסביר שאותה הורדת גשמים טבעית רגילה היא דווקא בזמן שישראל אין עושין רצונו של מקום. אבל כשישראל עושין רצונו של מקום אז מתעורר רצון אצל הקב"ה לברך צמחה של ארץ ולפתוח אוצר הטוב של גשמים.

ראינו בפרק הקודם שהאדם הנתון בין עליונים לתחתונים ונברא משניהם הוא זה שביכולתו, וזהו תפקידו, לחבר העליונים לתחתונים. כשישראל עושין רצונו של מקום נוצר חיבור בין עליונים לתחתונים ויורד גשם מן העליונים. אולם כשאין עושין רצונו של מקום, אין חיבור ואין גשמים יורדים מן העליונים.

ממשיך הגר"א ומדייק את לשון הפסוקים:

וזה שאמר יואדם אין לעבוד את האדמה, כמו 'לעבדה ולשמרה' (לעבדה - בעשה, ולשמרה - בלא תעשה), ולכן 'ואד יעלה מן הארץ', מפני שלא היו זכות מעשים להוריד הגשמים מלמעלה, אז 'אד עלה מן הארץ', שעננים שתו מן מים התחתונים. ואמר 'מן הארץ', מפני שהאדים עולים מן תערובת הארץ ויסודותיה.

לצורך בריאת האדם נלקחו מים מן התחתונים, ולא מן העליונים, משום שלא היה מי שיצור את הקשר בין העליונים לתחתונים ויוריד גשם מן העליונים. עוד לא נברא האדם **שיעבוד** את ה' במצוות עשה ובכך יחבר עליונים ותחתונים ויוריד גשם מן העליונים, ולכן היה צורך להשתמש במים נמוכים, מן התחתונים.

מטר וגשם

בדרך זו כבר דרך רבנו בחיי (דברים יא, יז) והסביר שאין באמת מחלוקת גם לא בין ר' אליעזר ור' יהושע שראינו:

ודע כי נחלקו רבי אליעזר ורבי יהושע במסכת תענית פרק קמא המטר מאין בא: ר"א אומר כל העולם כולו ממי אוקיאנוס הוא שותה... רבי יהושע אומר ממים העליונים הוא שותה...

דברי החכמים האלה דברי אלקים חיים הן, ואפשר להיות כי נאמנו דברי שניהם, כי לפעמים המטר יורד מן השמים, כלומר ממים העליונים, ולפעמים ממי אוקיאנוס שהן מים תחתונים, ואותו שהוא ממי אוקיאנוס אינו נקרא "מטר" אלא "גשם", מלשון גשמות ודבר גופני, ואותו שהוא ממים העליונים נקרא בשם שניהם בלשון "מטר" ובלשון "גשם"...

לדעת רבינו בחיי אותן טיפות שמגיעות ממים תחתונים נקראות גשם, משום שהן גשמיות. ואילו הטיפות שזוכים ויורדות מלמעלה נקראות מטר.

ומצאתי בפרקי רבי אליעזר פרק ה' סיוע לדברי אלה, הוא שאמר שם: העבים שואבין מן התהומות, שנאמר 'מעלה נשיאים מקצה הארץ', ובכל מקום שמפקיד להם המלך הם **מגשימים**, ומיד הארץ היא מעוברת וצומחת כאשה אלמנה שהיא מעוברת מזנות, אבל כשירצה הקדוש ברוך הוא לברך צמח האדמה **המטר** בא מן השמים שהם מים זכרים, ומיד הארץ מעוברת ומצמחת זרע של ברכה. שנאמר 'יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים'...

מים עליונים

מה הם אותם מים עליונים? מסביר ר' איזיק חבר (אפיקי ים, תענית ח' ע"ב):

ואמר ר' יצחק גדול יום הגשמים שאפילו פרוטה שבכיס מתברכת בו וכו' הענין כי שורש כל הברכות הוא הגשמים והם הבאים ממים עליונים... והיינו שכמו שמים התחתונים הם שורש לכל גידול הצמחים אשר הם חיי כל בשר ונפש, כמו כן **מים העליונים הם שורש כל קיום הנבראים התחתונים וכל צרכם ושפעם בא משם, רק שמים העליונים מהם הברכה ברוחניות של כל דבר, והוא ברכה הרוחנית וכל תוספת שפע וטובה בא משם, ומים התחתונים הברכה נראה בגלוי בגשמי.**

המים בעולמנו מצמיחים ומגדלים את הצומח, חי ומדבר. כך גם מים עליונים, גם הם משפיעים קיום וכל צרכי התחתונים. אלא שבניגוד למים התחתונים שמשפיעים ברכה גשמית, מים עליונים משפיעים ברכה רוחנית.

ממשיך ר' איזיק חבר ומוצא רמז נפלא:

ולכן מים העלמו גם כן מים מ"ם יו"ד מ"ם, והיינו שמים העליונים הם בהעלם ורוחני אינו נרגש לגשמי למטה, ומים התחתונים הם הנראים לנו.

אם נפרק את המילה מים לאותיות המרכיבות אותה נקבל: מ' י' מ'. אם נכתוב כל אות מן האותיות הללו בשלמותה נקבל שוב מים: **ממ, יוד, ממ**. מילוי האותיות מהם מורכבת המילה מים גם הוא מים, משום שאותם מים גשמיים מסתירים מים רוחניים, מים עליונים.¹⁰

¹⁰ בספרו אור תורה (אות פב) הסביר ר' איזיק על פי זה מדוע נמשלה תורה למים: "עוד יש כונה במה שנמשלה התורה למים, כי המים יש בהם ב' מדרגות א' מים עליונים שעל השמים, והב' מים תחתונים,

מבט פנימי או מבט חיצוני

מכאן ממשיך ר' איזיק להסבר חדש במחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע:

והוא ענין מחלוקת ר"א ור"י לקמן ר"א אומר כל העולם כולו ממימי אוקיינוס הוא שותה וכו' ור"י אומר ממים העלונים אלא מה אני מקיים ואד יעלה מן הארץ מלמד שהעננים מתגברים וכו' ופותחים פיהם וכו' ומקבלים מי מטר שנאמר יזקו מטר לאידו וכו', והיינו שבאמת הגשמים עצמם הם האדים העולים מן הארץ ומים ועולים למעלה, והם הנעשים אחר כך לטיפות גשמים היורדים ומשקים הארץ וכנודע בחכמת הטבע. אך ר"י דיבר בפנימיות הענין כדרכם של חז"ל בכל מקום והוא שאף שהגשמים עצמם הם טיפות הליחות העולים מן הארץ והים, מכל מקום אין בכוחם ליתן חיות לארץ לגדל ולהצמיח על ידי זה אם לא על ידי שמתלבש בפנימיותו כח הברכה העליונה פנימיות המים שהם כח מים עליונים, ומזה צף הברכה והחיות של כל הצמחים למטה.

מחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע היא האם להתייחס למבט החיצוני או למבט הפנימי, מהותי. כדי שאותם מים תחתונים יצליחו להצמיח ולגדל מוכרחים להיות בתוכם מים עליונים שהם המשפיעים האמיתיים. ר' אליעזר סובר שהולכים אחרי הנגלה ובנגלה התהליך הוא תהליך התאיידות טבעי. ואילו ר' יהושע סבור שלולא מים עליונים שנמצאים בתוך מילוי המים התחתונים החיצונים לא היו המים מצליחים להשפיע ברכה לעולם. ואם כן מבחינה אמיתית מים עליונים - מהם אנו שותים.

והרקיע מפסיק ביניהם, 'ואד יעלה מן הארץ', מן המים התחתונים, ועולה למעלה ומתחבר בהם טיפין ממים העליונים, כמו שאמרו (בבא בתרא כה, ב ושם איתא מאוצר הטוב), שבזמן שישראל עושים רצונו של מקום, שותים מאוצר של מעלה כו'. ודבריהם הם כמשמעו, שבאמת המים שעל השמים הם מים ממש, רק הם רוחניים בערך אותו המקום שהם בו, שבכל עולם יש בו ד' יסודות, כל אחד לפי מדרגתו ומקורו. וכמו שמים התחתונים הם חיים לעולם, וגורמים להצמיח דשא ופירות והם חיים לעולם, כמו כן הם מים העליונים, ובאמת המים התחתונים לית להם מגרמיהו כלום, רק מה שהם גורמים להצמיח ולגדל, הוא על ידי ששפיע בהם כח ממים העליונים שהם רוחניים, והוא הכוכב שיש לכל עשב המכה בו ואומר לו גדל, והיינו כח רוחני שלמעלה, שהוא המים שעל הרקיע, והוא מכ"ב אותיות ושם הוי"ה יתברך, שכל בחינה כולל עולם שלם שנבנה מכ"ב אותיות, ויש עליו שם הוי"ה מיחד שהוא חיותו והשפעתו, כמו שנאמר 'ואתה מחיה את כלם'. וכמו כן הוא בתורה ממש, שלכן נקרא מ"ם, שיש מים נגלים ומים נסתרים, היינו שמלוי מ"ם הוא גם כן מ"ם, מ"ם, יו"ד, מ"ם, והם בחינת מים עליונים שהם נסתרים, ומים נגלים שהם מים תחתונים, ובתורה גם כן יש נגלה ונסתר, והם אחודים זה בזה. ומי שעמל בתורה כראוי לשמה, זוכה לדברים הרבה כו', ומגילין לו רוזי תורה, כי הבל פיו בוקע למעלה, ויורד לנגדו מים עליונים הנסתרים, והוא מה שנאמר 'כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם'."

ראה רעיון זה בספר כד הקמח לרבנו בחיי ערך סוכה: "דבר ידוע כי כל מצות שבתורה יש בהן נגלה ונסתר, הנגלה והוא החיצון יש בו תועלת הגוף או מצד האמונה או מצד המדות המעולות שבהן ישוב הארצות. הנסתר והוא הפנימי יש בו תועלת הנפש לתת לה שכר ולהאדיר חלקה ותגמולה בעולם הגמול, וכן אמר שלמה ע"ה (משלי כה) תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אפניו וגו', הודיענו שהתורה דבר דבור כלומר ענין כפול יש בו פנימי וחיצוני", עי"ש בהמשך דבריו.

השלי"ה הקדוש (תולדות אדם, בית אחרון טז) מסביר שהגשם האמיתי הוא מן העליונים ועל שמו נקרא הגשם התחתון גם כן גשם, אך הוא אינו הגשם האמיתי:

הנה תיבת גשם הוא לשון קודש, כי אלו הטפות המימיות היורדות אין שמם גשם בעצם רק כח ההשפעה שהיה למעלה למעלה בשרשה נקרא גשם, ואחר כך יורד ונוקב ובכל עולמות נקרא גשם בשאלה (=השאלה), אבל הוא ממדרגה למדרגה עד שמקויים נאם ה' אענה את השמים והם יענו את הארץ ונתהוו אלו הטפות המרוות את הארץ והולידו והצמיחו וגורמים חיים לעולם, והמדרגה שהיא למעלה מזה נקרא גם כן גשם, והוא יותר חיים רוחניים, עד למעלה למעלה ברום המעלות אשר שם שם גשם בעצם הוא החיות הרוחנית הנצחית...

גם הדומם מתברך ממים עליונים

והפרש יש בין מים העליונים לתחתונים, שהעליונים הם רוחניים שאינם נופלים תחת הגבול ולא תחת הזמן וברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב וכו', והיא בלא גבול ולא תכלית ורוחני, והוא ית' עשה מסך מבדיל וכח הצמצום והגשמה, שברכה העליונה הנשפע למטה יתלבש במים אשר נתגשמו ונצטמצמו בגבול ושיעור לחיות זרע על פני הארץ...

שלא כגר"א, רבינו בחיי והפרקי דר' אליעזר לא משמע לכאורה שלר' אייזיק חבר¹¹ היותנו שותים מים עליונים תלוי בהיותנו עושים רצונו של מקום. אלא עלינו לדעת שכל ברכה אמיתית אין מקורה אלא במים עליונים. אולם ממשיך ר' אייזיק וכותב:

ולפי מה שבירכנו הגשמים בעת ירידתם מתעורר שורש הברכה העליונה ממים העליונים, ולכן כל הנמצא בעולם התחתון נמצא בו ברכה ותוספת שפע. לכן אמרו שגם פרוטה שבכיס מתברך בו רוצה לומר שאפילו דבר שאין שייך בו ריבוי מחמת גשמים וגם הוא דבר המדוד ומנוי כמו שכתוב אדם עשוי למשמש בכיסו וכו' אף שאין בו ברכה כמ"ש לקמן, מכל מקום על ידי ירידת גשמים שבו מתלבש ברכה עליונה ממים עליונים שאינו תחת מדה ומקום וזמן שולח בו ברכה גם כן.

כפי ברכותינו ותפילותינו מתמלאים מים התחתונים מן העליונים. וכשאנו עושים רצונו של מקום ומחברים שמים וארץ, יורדים מים מן העליונים ומשפיעים ברכה והצמחה לאו דווקא במים התחתונים ובחי ובצומח אלא על כל העולם. לכך גם פרוטה בכיס הדוממת

¹¹ תלמיד ר' מנחם מנדל משיקלאוו שהיה תלמיד הגר"א.

הספורה והמנויה, שאין הברכה שרויה בה, גם היא מתברכת, כי שמים וארץ חוברו ושפע ברכה הושפע מן העליונים על כל התחתונים.

חיבור מים עליונים ומים תחתונים

עד כה ראינו בקשר בין הגשם לארץ קשר בין גבר לאשה. אולם כהמשך להסבר ר' אייזיק חבר, הרב יהושע הלר (דברי יהושע שם) ראה בקשר בין מים עליונים למים תחתונים קשר שבין גבר לאשה:

...הקישור הזה שבין שמים וארץ על ידי הגשמים הוא ממש כעין הקישור אשר בזיווג גבר בעלמה... ואולם מצינו במקום אחר כינה הכתוב גם תואר עוז לירידת גשמים, והוא כאיוב 'וגשם מטר וגשם מטרות עוזו', אך בשום לב לביאור הכתוב על השנות בו שם מטר פעמים, וגם כי בראשונה כינה אותו בשם יחיד, ובשניה בשם רבים, אז נבין גם כינוי עוז שבכאן אל המטר.

הפסוק מדבר על גשם מטר וגשם מטרות, מה היחס בין שני מטרות אלו?

הנה אמרו ז"ל, אמר רבי שמעון אין לך טפח יורד מלמעלה שאין התהום עולה כנגדו טפחיים, נמצא כי התעוררות המים התחתונים הם כפליים מן המים העליונים היורדים ארצה, והרי כאן שני מיני מטר אחת מן העליונים ולעומתה שתיים כמותה מן התהום התחתון, וזהו שיעור הכתוב הנזכר וגשם ומטר הם המים היורדים מן השמים, וגשם מטרות מיעוט מטרות שתיים שהוא כפליים ממטר סתם, והוא התעוררות המים התחתונים העולים כנגדן בכפליים. והנה אמרו ז"ל בבראשית רבה, אמר ר' לוי המים העליונים זכרים והתחתונים נקבות, והם אומרים אלו לאלו קבלו אותנו, מיד הם מקבלים אותם, הה"ד 'תפתח ארץ כנקבה', זו שהיא פותחת לזכר, 'ויפרו ישע' שהן פרין ורבין עכ"ל, הרי שדימו ענין התחברות המים העליונים עם התחתונים כענין זיווג איש ואשתו, והמים התחתונים פותחין לעליונים לקבל אותן לבוא אל קרבנה, אשר אל זה הענין יתיחס לפי האמור תואר עוז, המכוון אל פעולת השמאל המכינה את כח אונה להתקבץ אל קרבה.

כשעם ישראל עושים רצונו של מקום נוצר חיבור בין מים עליונים למים תחתונים, כזיווג אשה עם בעלה.

גבורות גשמים

על פי דברי הגר"א ורבנו בחיי נסביר הסבר חדש, שלישי במספר, לביטוי 'גבורות גשמים'. מסביר ה'ינתיבות' בספרו 'אמת ליעקב' (תענית):

ואמרו חז"ל במדרש, כשישראל עושין רצונו של מקום הגשם יורד מן השמים, ואם לאו יורד מן הים, וידוע שכשהשפע יורד מן השמים, שמשפיע להזרעים על ידי שפע קודש, עד שמוליד להאוכלין שפע קדושה, מה שאין כן כשיורדין מן הים לבד, שאין בהם שום שפע קדושה, וידוע כשהקב"ה רוצה להשפיע מדת טובו לעולם, אף שישראל עושין רצונו של מקום, מכל מקום **צריך לזה מדת נצח וגבורה לנצח מדת הדין, כי לעולם מדת הדין מקטרג, כי אדם אין צדיק בארץ, ולזה קראו אותו גבורת גשמים, ולזה מזכיר אותו בברכת אתה גבור, שיש בהם מדת גבורה.**

למדנו שכשישראל עושין רצונו של מקום זוכים הם למים עליונים מאוצרו הטוב של הקב"ה המשפיעים ברכה בצורה המירבית. אולם נדרשת מידת גבורה מצד הקב"ה, בבחינת גיבור הכובש את יצרו, שכן קשה להיות ראויים לשפע זה. לכך נקראת הזדקקותנו לגשמים 'גבורות גשמים'.

ואחר כך שואלין על המטר, ואמר שאם ח"ו חטאינו רבו כל כך, עד שאין אנו ח"ו ראויין לגבורת גשמים, מבקשין שעל כל פנים לא יגרום חטאינו ממניעת המטר מכל וכל, שלא יהיה ח"ו כליה בעולם, ולזה אמר בשאלת הגשמים שואלין מטר, ולא אמר גבורת גשמים כמו באזכרה... עיין בתוספות שהקשו דליתני כח או גדולה? ולענ"ד נראה ליישב, דהנה לכאורה קשה להבין, דמאי נפקא מינה דהגשמים נקראין גבורות, וגם מה ענין גבורה יש בהגשמים?

בשלהי הפרק הקודם ראינו במאירי ובגר"א שכל ענין ירידת הגשמים אינו טבעי ואינו ניתן לצפייה מראש ולכן ניכרת פה גבורת ה'. אומר ה'ינתיבות' שגם אם לא נסכים עם המאירי והגר"א והגשם ניתן לצפייה מראש, זה נכון רק ביחס למים התחתונים הטבעיים ואילו המים העליונים לא ניתנים לצפייה, וביחס אליהם ודאי נאמר 'גבורות גשמים'.

ונראה שרצה להורות לנו שלא נאמר שהגשמים באים בשיעור ובזמן שהיוצר הטביע בשעת בריאת בראשית, ונוכל לחשוב זמן הגשמים בחשבון הילוך החמה והמזלות, ולזה אמר שאף שבאמת יכולין לחשוב זמן הגשמים... מכל מקום יש גשמים שאין באין לפי חשבון, כי יש ב' מיני גשמים: גשמים הבאים מן הים,

וגשמים הבאים מן השמים, וכנ"ל... יש גשמי ברכה, והן הבאים מן השמים, וגשמים שאינן של ברכה, והן הבאין מן הים. והנה הגשמים הבאים מן הים, הן על פי הילוך מזלות החמה, אבל גשמי ברכה הבאים מן השמים, הן באין ברצון הבורא ולא ע"פ חשבון הילוך המזלות, ולזה בא הכתוב לומר 'אין חקר, כלומר, שאין יכול לחקור זמנים על פי החקירה הטבעית... והנה כשהקב"ה רוצה להשפיע מדת טובו בעולם באה מדת נצח וגבורה לנצח מדת הדין כמש"ל, ובזה מיושב קושיית התוספות, ומש"ה לא נאמר לשון כח וגדולה, דזה מורה על כח טבעי, ולכך אמר לשון גבור, להורות שבא ברצונו על פי נצוח מדת הדין.

גם היעב"ץ, בהערותיו לספר אמונת חכמים, כתב:

אבל ודאי יש שני מיני גשמים ודברי החוקרים יתקנו בגשם הטבעי אולם לפי דברי התורה האלוקית והחכמים הנאמנים ישנו גם מטר¹² עליון רוחני היורד מן השמים ממש ומאוצר הטוב דוקא ומתלבש בגשם גשמי...

חוני המעגל

לאור דברינו נשוב ונתבונן סיפור המפורסם אודות חוני המעגל (תענית כ"ג ע"א):

מעשה ששלחו לחוני המעגל וכו'. תנו רבנן: פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים. שלחו לחוני המעגל: התפלל וירדו גשמים! התפלל ולא ירדו גשמים. עג עוגה ועמד בתוכה, כדרך שעשה חבקוק הנביא, שנאמר על משמרתי אעמדה ואתיצבה על מצור וגוי. אמר לפניו: רבונו של עולם! בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך, נשבע אני בשמך הגדול שאיני זו מכאן עד שתרחם על בניך...

מה המשמעות של אותה התבצרות בתוך המעגל?

אותו מעגל רומז לעולם והנהגתו הטבעית. השאלה היא האם הנהגת עם ישראל היא הנהגה טבעית או שאנו מונהגים, בעניין הגשמים ובכלל, בהנהגה שמעל הטבע, שמחוץ למעגל, כך מסביר ר' משה בר יוסף מְטָרָאֲנִי (בית אלוקים, שער התפילה א):

וכן עשה חוני שעגל עוגה ונכנס בתוכה, לרמוז כי אם לא היה מרחם על בניו היה נראה כאילו הם בתוך העוגה, כלומר שמורה לעולם שהוא כדורי, והם תחת צבאות ומזלות השמים, וכשרחם על בניו יצא מעוגה להורות כי אין שר ומזל

¹² היעב"ץ מבדיל בין מטר לגשם כפי שראינו לעיל ברבנו בחיי.

שולט על ישראל כשהם צדיקים אלא שהמזל כפוף ונכנע תחתם, וכמו שנאמר על אברהם אבינו ויוצא אותו החוצה שהוציאו מחללו של עולם ואמר לו הבט וכו', שהמערכות הם תחתיו ולא הוא תחת המערכה, ונאמר לו כה יהיה זרעך, כלומר כמו שאתה למעלה מן המזלות כה יהיה זרעך, כלומר הזרע שהם מיוחסים לך צדיקים כיוצא בך.

לעם ישראל יש הנהגה שונה, הנהגה מעל הטבע, הנהגה שבה זוכים לחבר שמים וארץ ולזכות במים העליונים. אנו זקוקים לגבורות גשמים, הנהגת ה' שמתגברת על מידת הדין ומשפיעה לנו מאוצרו הטוב של הקב"ה גם כשמידת הדין לא מסכימה לכך.

ג. חיבור שמים וארץ בגשמי ארץ ישראל

מטר עליון רוחני בהיות ישראל על אדמתו

ראינו לעיל שהיעב"ץ כתב שישנם שני סוגי גשם: גשם טבעי גשמי ומטר עליון רוחני שיורד מאוצרו הטוב של הקב"ה, אולם היעב"ץ תוחם את מקום ההשפעה הרוחנית של המטר הרוחני וכותב:

וזה בהיות ישראל על אדמתו וברכת ה' היא תעשיר לעם סגולתו שנתייחד בהשגחה פרטית בהצלחה אלוקית למעלה מהטבע באופן נפלא משאר כל האומות ויתר הארצות ששותין מתמצית ששולח להם על פני חוצות. וכבר ארז"ל מיום שחרב בית המקדש אין גשמים יורדים מאוצר טוב.¹³

מקור דבריו בגמרא בתענית (י' ע"א):

ארץ ישראל משקה אותה הקדוש ברוך הוא בעצמו וכל העולם כולו על ידי שליח... ארץ ישראל שותה מי גשמים וכל העולם כולו מתמצית... ארץ ישראל שותה תחילה וכל העולם כולו לבסוף שנאמר... משל לאדם שמגבל את הגבינה נוטל את האוכל ומניח את הפסולת.¹⁴

ראינו לעיל בפרקי דרבי אליעזר ובהסברי האחרונים שהגשם הטבעי מתבצע מאליו כביכול, צנורות עולין מן התהומות וכו', אבל כשישראל עושין רצונו של מקום הקב"ה פותח את אוצר הטוב שבגשמים וממטיר על הארץ מים עליונים. כעת אנו למדים מהגמרא שכשהקב"ה משקה הוא משקה רק את ארץ ישראל בעצמו, ואילו שאר העולם שותה את מה שנשאר, ועל ידי שליח וכו'. כלומר דווקא בארץ ישראל אפשר לזכות לחבר שמים וארץ ולזכות לאותם מים עליונים שהקב"ה ממטיר בעצמו. מדוע הדבר כך?

¹³ וממשיך שם ומתייחס למחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע וכותב: "ולכן מחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע בענין מי גשמים היכן נולדים יש לכל דעת אחד מהם פנים וטעמים ודברי שניהם קיימים".
¹⁴ ובספר שערי אורה (שער ח) כתב: "ואם תקשה ותאמר: הלא ארץ ישראל עיקר הברכות, ושאר ארצות הגויים מתברכות על ידיה, כאמרו ונברכו בך כל משפחות האדמה, ואומר הנותן מטר על פני ארץ דאחר כך, 'ושולח מים על פני חוצות', ומן הדין היה שאחר שנפסקה ההמשכה מארץ ישראל שיחרבו מאוד שאר הארצות שברכותיהן תלויה בברכותיה לגמרי?
 דע שאילו לא נתקלקלו הצינורות ונעשו בהם סדקים ושברים, אמת אתה אומר. אבל מאחר שנתקלקלו ונסדקו ונשברו, מטפטפים המים לכאן ולכאן ובאותו הטפטוף מתקיימים שאר הארצות. ועם כל זה, אין ברכה מצויה באותו הטפטוף, שאין הברכה מצויה בכל הארצות אלא כשהן שותות על ידי ארץ ישראל, שנאמר ונברכו בך כל משפחות האדמה. והבן זה מאוד".

נחלת ה' בארצות ובעמים

הגמרא מביאה הוכחה מהפסוק באיוב (ה, י): "הֲלֵתָן מָטָר עַל פְּנֵי אֲרֶז וְשֶׁלֶחַ מִיָּם עַל פְּנֵי חוּצוֹת". וקשה, שבפסוק זה לא מוזכרת ארץ ישראל אלא ארץ סתם? מניין לנו שהפסוק מדבר על ארץ ישראל? מסביר הרשב"א בחידושי אגדות:

החכם הזה סבור שארץ ישראל שהוא העיקר נקראת ארץ סתם, כי היא תכלית הכוונה בארץ, ומה שהוא טפל לה נקראת 'חוצות' מלשון חוץ, רוצה לומר דבר שהוא חוץ לעיקר.

כיוון שארץ ישראל היא תכלית בריאת הארץ על כן מכנה אותה הכתוב 'ארץ' סתם. כעת מוסיף הרשב"א הסבר קבלי:

גם על דרך אמת תקרא ארצנו 'ארץ', כי היא ארץ חמדה ורצונו יתברך בה. וכבר ידעת שארץ ישראל נחלת השם יתברך, דכתיב גבי דוד 'כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה'', ושם, 'ההר חמד ה' לשבתו'.

לקב"ה יש קשר מיוחד עם ארץ ישראל, ולכן סתם ארץ היא ארץ ישראל. דבריו נשענים על דבריו המפורסמים של רבו הרמב"ן (ויקרא יח, כה):

סוד הדבר בכתוב שאמר בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם יצב גבולות עמים וגו' כי חלק ה' עמו וגו'. והענין כי השם הנכבד ברא הכל, ושם כח התחתונים בעליונים, ונתן על כל עם ועם בארצותם לגוייהם כוכב ומזל ידוע כאשר נודע באצטגנינות. וזהו שנאמר אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים, כי חלק לכולם מזלות בשמים, וגבוהים עליהם מלאכי עליון נתנם להיותם שרים עליהם, כענין שכתוב ושר מלכות פרס עומד לנגדי, וכתוב והנה שר יון בא, ונקראים מלכים כדכתיב ואני נותרתי שם אצל מלכי פרס.

והנה השם הנכבד הוא אלקי האלקים ואדוני האדונים לכל העולם, אבל **ארץ ישראל אמצעות הישוב היא נחלת ה' מיוחדת לשמו, לא נתן עליה מן המלאכים קצין שוטר ומושל** בהנחילו אותה לעמו המיוחד שמו זרע אוהביו, וזהו שאמר והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ, וכתוב והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלהים, לא שתהיו אתם אל אלקים אחרים כלל.

ממשיך הרשב"א ומסביר שאותה ארץ שהיא נחלת ה' ניתנה לעם שהוא נחלתו:

ועל כן ניתנה לעם בחר בו לנחלה לו, ואחר שהם נחלתו יתברך לא מסר הארץ והעם למזל או לשר משרי מעלה אשר חלק ה' אותם לכל העמים, כי חלק ה' עמו,

והוא אלקי הארץ, כאמרו 'ויורם את משפט אלקי הארץ', ואין מעשיהם נעשים לא על ידי מלאך ולא על ידי שליח, והוא שאמר משה ע"ה בבקשתו 'ובמה יודע איפה כי מצאתי חן בעיניך הלא בלכתך עמנו ונפלינו אני ועמך מכל העם אשר על פני האדמה'.

ומונהגת היא ישירות בידי ה' :

וכל עניני הארץ בהשגחה מאתו יתברך תמידית, כאמרו 'תמיד עיני ה' אלקיך בה מראשית שנה ועד אחרית שנה', ושם נרמז כי אין משקה אותה יתברך על ידי השליח רק בעצמו, רוצה לומר בהשגחה מאתו יתברך, כאמרו 'לא כארץ מצרים היא אשר תזרע את זרעיך והשקית ברגליך כגן הירק', ואמר על ארצנו 'למטר השמים תשתה מים'.

חיבור שמים וארץ ומים עליונים ומים תחתונים מתבצע דווקא בארץ ישראל משום ששם הנהגת ה' הישירה, חיבור שמים וארץ ללא אמצעים. שם מקום מושבה של אותה אומה שמחברת שמים וארץ.

למטר השמים תשתה מים

לפי זה מסביר הרשב"א דבר שנראה מוזר בהשקפה ראשונה. התורה מתארת בספר דברים (יא, י-יז) :

כִּי הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָּא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ לֹא כְּאָרֶץ מִצְרַיִם הוּא אֲשֶׁר יֵצְאֲתֶם מִשָּׁם אֲשֶׁר תִּזְרַע אֶת זֶרְעֶךָ וְהִשְׁקִיתָ בְּרַגְלֶךָ כְּגֹן הַיֶּרֶק. וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּם לֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ אָרֶץ הָרִים וּבְקָעֹת לְמִטְרַת הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה מֵיָם. אָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ דֹרֵשׁ אֹתָהּ תָּמִיד עֵינֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בָּהּ מִרְשִׁית הַשָּׁנָה וְעַד אַחֲרִית שָׁנָה. וְהִי אִם שָׁמַעַתְּ שָׁמְעוּ אֶל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וּלְעֲבֹדוֹ בְּכָל לִבְבְּכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם. וְנָתַתִּי מִטְרַת אֲרָצְכֶם בְּעֵתוֹ יוֹרֵה וּמְלָקוֹשׁ וְאִסַּפְתָּ דָגְנְךָ וְתִירְשֶׁךָ וְיִצְהַרְךָ. וְנָתַתִּי עֵשֶׂב בְּשִׂדְךָ לְבַהֲמֹתֶיךָ וְאֶכְלָתָה וְשָׂבַעְתָּ. הַשְּׁמֵרוּ לְכֶם פֶּן יִפְתָּה לְבַבְּכֶם וְסִרְתֶּם וְעַבַּדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם. וְחָרָה אַף ה' בְּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מִטְרַת וְהִיא אֶתְּנוּ אֶת יְבוּלָהּ וְאֶבְדַּתֶּם מִהֲרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר ה' נָתַן לְכֶם.

הפסוקים עוסקים לכאורה בתיאור שבחה של ארץ ישראל - "עיני ה' אלוקיך בה". אולם נראה שבהשוואת הפסוקים לארץ מצרים - ארץ ישראל גרועה יותר, במצרים משקים מהנהר ויש בטחון גדול יותר בכך שיהיו מספיק מים, ואילו בארץ ישראל שותים את מטר

השמים ותלויים בחסדי שמים ואין רוגע ושלוה, שכן מי מבטיח לנו שגם בחורף הקרוב ירדו מספיק גשמים? מסביר הרשב"א את כוונת התורה:

ומה שאתה צריך לדעת, כי לא בא המאמר שם בגנות הארץ, רק בשבחה, שאינה כארץ מצרים שהיא כולה משקה, שיאורה עולה ומשקה אותה, אלא שהתורה תעיד ותרמוז, 'השמים' הנאמר שם רמז לשמים העליונים, כנאמר 'ואתה תשמע השמים'.

לארץ זו פוטנציאל להתחבר לשמים העליונים. ארץ מצרים נשאת בתחתונים ואין היא מתנשאת לחבר שמים וארץ. מימיה הם מים תחתונים טבעיים. אולם ארץ ישראל שותה מים מן המים, מים עליונים.

הסבר נוסף מסביר הרשב"א. הזדקקותה של ארץ ישראל למטר השמים מציינת את מעלתה ואת הקשר המיוחד שלה עם הקב"ה. מציאות המים איננה העיקר, אלא הקשר עם הקב"ה, רק ארץ ישראל זוכה לקשר כזה והשגחה של הקב"ה:

ואמר עוד, כי תמיד ארצנו נבחרת שאינה מסורה לשליח רק להשגחתו יתברך, כי תמיד עינינו בה לא תסור השגחתו ממנה לעולם, ועל כן אינה שותה רק למטר השמים, והוא שאמרו כאן שכל הארצות שותות על ידי שליח וארץ ישראל לבדה הוא בעצמו יתברך משקה אותה, וכל המאמרים האחרים שתמצא, וכגון 'ארץ ישראל שותה מי גשמים וכל העולם מי תמצית', ו'ארץ ישראל שותה תחלה ולבסוף שותה כל העולם', הכל רמז למה שאמרנו.

המים ששואבים ומשקים בארץ מצרים מקורם האמיתי הוא בגשמי ארץ ישראל:

ואם תתבונן במאמרם תמצא, כי כל השכלים ומזלות השמים ששם השם יתברך משטרים בארץ, אין פעולתם רק (=אלא) משפע הנשפע עליהם מן הסיבה העליונה ברוך הוא, ואחר היות ארץ ישראל שותה בהשגחה מאתו יתברך בלי שום אמצעות שליח ממזלות השמים, אם כן באמת גשמים שיורדים שם הם עיקר הגשמים, גשמי רצון וברכה להרבות פירות, ועל כן היתה ארץ ישראל בזמן שהיו ישראל שם עושים רצונו יתברך מוציאה רוב תבואות ופירות מרובין וגסים מאד, שלא כדרך שאר הארצות, כמו שידעת שבא במאמרם ז"ל בכתובות 'כי שם צוה ה' את הברכה', ושאר הארצות שהם תחת משטרי השמים כאלו הם שותים כדרך משל מן התמצית של הגשמים ההם.

גם 'ארץ ישראל שותה תחלה' על צד הכוונה הזאת, כי היא מקבלת מן הברכה העליונה, ולכל העולם מן השפע הנשפע מן הברכה ההיא על המקבלים שהם שלוחים להנהיג העולם ולהשקותו.

הזכרת גבורותיו של הקב"ה תלויה היא בארץ ישראל

לעובדה שגשמים שיורדים בארץ ישראל הם עיקר הגשמים יש השלכה הלכתית. שכן על אף שלגבי שאלת גשמים ישנו הבדל בין חוץ לארץ לארץ ישראל כפי שנפסק להלכה (שולחן ערוך, אורח חיים קיז, א):

ומתחילין לשאול מטר בחוצה לארץ בתפלת ערבית של יום סי' אחר תקופת תשרי, (ויום התקופה הוא בכלל הסי'), ובארץ ישראל מתחילין לשאול מליל ז' במרחשון.

לגבי גבורות גשמים לא נזכר בהלכה הבדל בין המקומות (שם קיד, א):

מתחילין לומר בברכה שניה: משיב הרוח ומוריד הגשם, בתפלת מוסף של יום טוב האחרון של חג, ואין פוסקין עד תפלת מוסף של יום טוב הראשון של פסח.

הסביר זאת הרב קוק (אורח משפט כד):

והנה בדבר ההזכרה אין מקום להסתפק, מאחרי שבכל המדינות נהגין מאז על פי חז"ל להזכיר בשמיני של חג ולהפסיק בראשון של פסח, ולא נתנו בזה חילוק בין הארצות כלל. מוכרחים לומר שהזכרת גבורותיו של הקב"ה תלויה היא בארץ ישראל, ששם עיקר השבח וההודיה לה' יתברך, ואין בזה משום ספק שגם בבואנוס אייריס וכיוצא בזה מזכירין בזמן שאנו נוהגים להזכיר ומפסיקין בזמן שאנו מפסיקין על פי חז"ל.¹⁵

¹⁵ באדרת אליהו (בראשית ב, ה) כתב הגר"א: "ואנו מתפללים משיב הרוח ותן טל ומטר כוונתנו על ארץ ישראל". ובספר 'אומרים ישנה ארץ' (יצחק זיו אב עמוד 280): "סיפור זה שמעתי מפיו של מנהיג ציוני. סיפור מימי ילדותו ברוסיה. בשמיני עצרת, בתפילת הגשם, שאל בבית הכנסת: 'אבא! גשם בחוץ... למה מתפללים לגשם?...'. מתחת לטלית בא קולו של האב ילד, זה לא הגשם שלנו...!', קול פסקני דוחה הרהור שני, 'לא שלנו'."

יום כיפור תענית ציבור

הרב סולוביצ'יק (שיעורים לזכר אבא מרי א, ריב) מעלה השלכה הלכתית נוספת. ברמב"ם (הלכות תעניות פ"ג הי"א) נפסק:

כל תענית שגוזרין הצבור בחוצה לארץ אוכלים בה בלילה ודינה כדין שאר התעניות, שאין גוזרין על הצבור תענית כגון צום כפור אלא בארץ ישראל בלבד ובגלל המטר.

רק תענית על הגשמים ורק בארץ ישראל שווה לתענית יום כיפור. מדוע? מה הדימיון ביניהם? מחדש הרב סולוביצ'יק שתענית יום כיפור הרי היא גם כן תענית ציבור:

ישנה צרה אחת שלא נוקבה בשמה שעליה נקבעה תענית ציבור אחת בשנה. יום הכיפורים הוא תענית הציבור מן התורה שתכליתה כפרת החטא והתקרבותנו לקב"ה. חטא בתור צרה נעוץ בהסתר פנים שגרם החטא כמפורש ברמב"ם פ"ו מהלכות תשובה ה"ו וז"ל התשובה מקרבת את הרחוקים אמש היה זה שנאווי לפני המקום משוקץ ומרוחק ותועבה והיום הוא אהוב ונחמד קרוב וידיד וכו' אמש היה זה מובדל מה' אלהי ישראל צועק ואינו נענה וכו' ועושה מצוות וטורפין אותן בפניו שנאמר מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי וכו', והיום הוא מודבק בשכינה חטא מרחק את האדם מעל קונו והקב"ה מעלים עין ממנו.

החטא הרי הוא צרת ציבור משום שהחוטא רחוק מהקב"ה וסובל מהסתר פניו יתברך:

הסתר פנים מחייב בתענית ואופייה מתבטא על ידי ניהוג כל הדינים שנוהגים ביום הכפורים תענית ציבור על החטא דומה ליוה"כ בכל הדינים פוסקין מבעוד יום איסור ה' עינויים אבל איזו צרה תובעת גזירת תענית כזה? הצרה שהיא זהה עם הצרה הגורמת לתענית ציבור של יום הכיפורים צרת החטא והסתר פנים הנובע מחטא....

תענית ציבור בעצירת גשמים מוחלטת

תענית ציבור תהיה זהה ליום כיפור רק אם גם היא תהיה תגובה לאותה מצוקה שהציבור נמצא בה ביום כיפור, הסתר פנים והתרחקות הבורא:

רק שתי תעניות דומות ליום הכפורים: תענית תשעה באב ותענית על הגשמים בארץ ישראל כשהיא נגזרה בגלל עצירת מטר **מוחלטת**. אף שגשמים גם הם משמשים יסוד לתענית רגילה אם כשסכנה נשקפת מפאת ריבויים ואם כשמחסור ובצורת נובעים מהפסקתם או מיעוטם. (אך) כשלא ירדו גשמים כלל מתחילת

העונה אז צרת גשמים בארץ ישראל הופכת צרה אחרת צרת הסתר פנים וריחוק שכינה התובעת תענית ציבור גמורה כמו יום הכיפורים. ביום הכפורים ובתענית בגלל עצירת גשמים מוחלטת סיבת התענית וכן קיומה דומים. בהם הדבר המיצר אינו חשש רעבון או בצורת כי אם חטא והסתר פנים ומתחננים אנו בפני הקב"ה שלא יסתיר פניו ממנו. כשגשמים יורדים בעתם מעידים המה על חסד הקב"ה על ישראל. ובמקביל כשאין גשמים העצירה מעידה על הסתר פנים לפי השקפת היהדות היסודית הקב"ה מגלה את אהבתו על ידי נתינת המטר בעתו ואת הסתר פניו כשהמטר נעדר לגמרי.

כשנעצרים השמים לגמרי הרי זו לא רק צרה של חוסר חמור במשאבים וצרכים אלא יש כאן ביטוי להתרחקות ה' והסתרת פניו מאיתנו.

לאור מה שלמדנו עד כה הדברים מאוד מובנים. כשעושים רצונו של מקום מחברים עליונים ותחתונים וזוכים למטר מן העליונים. כשאין עושין רצונו של מקום מקבלים גשם רק מהתחתונים בתהליך טבעי. אך כשהמצב חמור יותר יש נתק בין העליונים לתחתונים ואין שום קשר, טיפה לא יורדת. קשה יום הגשמים.

תענית ציבור בעצירת גשמים מוחלטת בארץ ישראל

אבל מדייק הרב סולוביצ'יק שכל זה נכון דווקא בעצירת גשמים בארץ ישראל ולא בחוץ לארץ:

ברם ביחס לנקודה זו קיים הבדל יסודי בין ארץ ישראל לחוץ לארץ. שורש החילוק בדברי הגמרא בתענית ארץ ישראל משקה אותה הקב"ה בעצמו וכל העולם כולו על ידי שליח... רק בארץ ישראל מבטאים הגשם והעדרו גילוי אהבה או הסתר פנים. בחוץ לארץ אין לעצירת גשמים משמעות מיוחדת מעבר לכל צרה והיא נידונית כשאר דברים המצירים.

מכיוון שרק את ארץ ישראל הקב"ה ממטיר באופן ישיר לכן רק בצורת מוחלטת ורק בארץ ישראל עשויה להעיד על הסתר פנים.

...אם אין הארץ שותה מים ממטר השמים צריכים אנו להבין כי הקב"ה הסיר חסדו והסתיר פניו ממנה ועת צרה היא ליעקב (הדברים ידועים בשם הרמב"ן) ההשגחה הייחודית נסתלקה.

לכן בהרבה מקומות בתורה איום העונש הוא בצורת. לא בגלל חוסר המשאבים שבבצורת אלא הסתר פנים אותו היא מבטאת:

היסוד האחרון מתחזק על ידי פרשיות אחרות. אנו מוצאים שבכל מקום ומקום שהקב"ה או משה מוכיח את ישראל איום עצירת גשמים מופיע בתחילת התוכחה. כך למשל בפרשת והיה אם שמע ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה ולהפך בעת רצון, ונתתי מטר ארצכם בעתו. וכן בתוכחות שבספר תורת כהנים ושברתי את גאון עזכם ונתתי את שמיכם כברזל ואת ארצכם כנחשה לעומת הברכות ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יבולה. ושוב בספר משנה תורה בברכות הוא אומר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו ולברך את כל מעשה ידך ובקללות הוא אומר והיו שמיך אשר על ראשך נחשת והארץ אשר תחתיך ברזל יתן ה' את מטר ארצך אבק ועפר מן השמים ירד עליך עד השמדך.

מסכם הרב סולוביצ'יק:

גשמים בארץ ישראל מהווים לא רק צורך חיוני אלא סמל נפלא של קירוב הקב"ה לאומתו. עצירת גשמים מהווה לא רק סכנה איומה לקיומו הפיסי של הישוב אלא בשורה עצובה אשר המסד שלה הוא סילוק שכינה והסתר פנים היא מורה כי הקב"ה הסיר עיניו מן הארץ. אך משמעות זו נודעה לגשמים רק בארץ ישראל בחוץ לארץ אינם אלא ככל תופעה טבעית אחרת לכן פסק הרמב"ם כי אין תענית ציבור הדומה ומקבילה ליום הכפורים אלא זו שמחמת עצירת גשמים גמורה וזאת דווקא בארץ ישראל.

ד. ואני תפילה - חיבור שמים וארץ על ידי תפילה דווקא**התפילה מחברת עליונים ותחתונים**

לעיל הבאנו את הגמרא בחולין (ס' ע"ב) שמתרצת את הסתירה בין תיאור בריאת יום שלישי לתיאור בריאת יום השישי:

מלמד שיצאו דשאים ועמדו על פתח קרקע, עד שבא אדם הראשון ובקש עליהם רחמים, וירדו גשמים וצמחו ללמדך שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים.

מגמרא זו מובן שמה שגרם לירידת גשמים היא תפלתו של אדם הראשון.

מסביר זאת המהר"ל (חידושי אגדות, שם):

ומפני כך רוצה ומתאוה לתפלתן, שנושאים נפשם אל ה' יתברך בתפילתן, ודבר זה מתאוה אליו ה' יתברך. ולפיכך היו הדשאים עומדים על פתח הארץ, עד שהתפלל האדם והיה מחבר העליונים לתחתונים, כי המטר הזה בא מלמעלה למטה, ודבר זה היה על ידי האדם, כי האדם הוא בין העליונים לתחתונים והאדם הוא מחבר עליונים ותחתונים ביחד... שהאדם שהוא בין עליונים ותחתונים הביא המטר מן עליונים לתחתונים על ידי התפלה שהתפלל האדם שהוא בתחתונים אל עילתו יתברך, ואז עליונים ותחתונים מתחברים ובאים הגשמים מעליונים לתחתונים ולא קודם.

צריך להבין מדוע מבין כל פעולות האדם, כל המצוות שהוא מקיים, מייחסת הגמרא דווקא לתפילה יכולת לחבר שמים וארץ?

החובה להתפלל נסמכה בתורה לענין הגשמים

הגמרא בתענית (ב' ע"א) שואלת:

ומנא לן דבתפלה? (מניין לנו שצריכים להזכיר בתפילה את גבורת ה' בהורדת גשמים) דתניא לאהבה את ה' אלקיכם ולעבדו בכל לבבכם, איזו היא עבודה שהיא בלב - הוי אומר זו תפלה. וכתוב בתריה ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש.

כלומר התורה הסמיכה את ענין התפילה לענין הגשמים בכדי ללמדנו שבתפילה יש להזכיר את גבורות הגשמים.

אולם, לא רק שהתורה הסמיכה את ענין התפילה לגשמים אלא שאין בידינו מקור אחר לתפילה אלא פסוק זה שנסמך לגשמים, וכשהרמב"ם פוסק (הלכות תפילה פ"א ה"א) שחובה על האדם להתפלל מקורו הוא הפסוק הנ"ל:

מצות עשה להתפלל בכל יום שנאמר ועבדתם את ה' אלקיכם, מפי השמועה למדו שעבודה זו היא תפלה שנאמר ולעבדו בכל לבבכם אמרו חכמים אי זו היא עבודה שבלב זו תפלה.

הרי לנו שהקשר בין הגשמים לתפילה הינו כה חזק עד שהמקור שבידינו לחובת תפילה הוא דווקא מפסוק זה הנסמך לעניין הגשמים. אם היה בידינו מקור אחר לחובת התפילה היינו למדים מהפסוקים שלפנינו רק את החובה להזכיר גבורות גשמים באותה תפילה שעל חיובה למדנו ממקור אחר. אולם מכיוון שאין מקור אחר לחובת התפילה אזי אנו למדים מפסוק זה שלא רק שיש חובה להזכיר גשם בתפילה אלא שכל ענין התפילה קשור הוא דווקא לגשמים. ושוב עלינו להבין מדוע? מדוע דווקא התפילה כה קשורה לגשמים מחד ומאידך מדוע דווקא צרת הגשמים מבין צרות אחרות ל"ע חוברה לתפילה?

ח.ג.

ברצוננו להעמיק ולהבין עניין מסוים נוסף בסיפורי חוני המעגל ומשפחתו. הגמרא בתענית (כ"ג ע"ב) מספרת על "חנן הנחבא בר ברתיה דחוני המעגל הוה. כי מצטריך עלמא למיטרא הוו משדרי רבנן ינוקי דבי רב לגביה...". כלומר לחוני יש נכד שקוראים לו חנן. שמותיהם משתפים את השורש ח.ג. הלא דבר הוא!?

עבודה שבלב

המהר"ל שואל (נתיב העבודה א):

ואין לשאול איך אפשר לומר שהתפלה היא עבודה אל השם יתברך, והרי עבודה זאת על מנת לקבל פרס ואם כן למה נקראת התפלה עבודה?

אולי ננסח שאלה זו בצורה קצת מתריסה: התפילה נקראת עבודה, אבל עדיין לא ברור מי עובד אצל מי. אנו באים בתפילה עם רשימת בקשות ארוכה על גשמים, רפואה, פרנסה, גאולה וכו' ועלול להיווצר ח"ו הרושם שדווקא הקב"ה הוא זה ש'עובד' אצלינו.

מתרץ המהר"ל:

שכבר אמרנו כי כל ענין העבודה מורה שהכל נקנה אל השם יתברך והוא שלו... וכן התפלה שמתפלל לפניו כמו עבד שמתפלל לפני אדון שלו על צרכיו אשר הוא

מבקש ובוזה נראה כי האדם צריך לו, ואם כן שהאדם נתלה בו יתברך הוא שלו שכל אשר נתלה באחד הוא שלו וכמו שיתבאר עוד, ולכך התפלה היא עבודה גמורה שמורה שהאדם נתלה בו יתברך ולכך הוא שלו.

כשעבד צריך משהו אין לו כתובת אחרת מלבד רבו, אליו הוא פונה, בלבד. כשאדם מתפלל בצורה אמיתית שלמה מתוך הבנה שהכתובת היחידה היא ריבונו של עולם זו היא עבודת אמיתית.

ומפני כך כתיב גם כן טרם יקראו ואני אשמע ואיך אפשר לומר שהוא שומע טרם יקראו, אבל פירושו אני חפץ לשמוע וזהו ואני אשמע כלומר מבקש אני לשמוע תפלתם. וכל זה רמז הכתוב ותפלת ישרים רצונו, כי הוא יתברך רוצה בעבודה אשר העבודה מורה כי הוא יתברך אחד והכל שלו וזה מורה על השלמתו, ולפיכך מתאוה לתפלתן של צדיקים כמו מי שמתאוה אל השלמתו. ולפיכך אמרו כי העולם עומד על העבודה, כי אם לא היה העבודה היה האדם עומד בפני עצמו, ואין לשום דבר קיום מצד עצמו רק מצד השם יתברך ובוזה שישראל עבדים עובדים אל השם יתברך בזה שייכים אל השם יתברך ולכך יש להם קיום ולא זולת זה.

הקב"ה נתאוה, ברצון שמעל השכל, שתהיה לו דירה בתחתונים. תפילת הצדיק, המבין שכל החיים מגיעים ממקור החיים, מלמעלה, ופונה בתפילה אל העליונים למילוי צרכיו, היא זו שמקיימת את רצון ה', וממלאת את אותה תאוה לחיבור שמים וארץ. העולם עומד על העבודה, על אותם צדיקים שמשעבדים לעליונים ומבינים שמקור החיים בעליונים.

ירידת גשמים, כפי שכבר למדנו, עניינה הוא חיבור שמים וארץ. לכך, דווקא תפילה שעניינה הוא התבטלות התחתונים אל העליונים היא זו שמחברת שמים וארץ ומביאה לירידת הגשמים מן העליונים אל התחתונים. לכך התפילה נלמדה בתורה דווקא בסמיכות לגשמים ומשם למד רמב"ם חובתה משום שזוהי מטרתה כגשמים, לחבר שמים וארץ.

מבעה

המשנה בריש בבא קמא מונה ארבעה אבות נזיקין "השור, והבור, והמבעה, וההבער". הגמרא (בבא קמא ג' ע"ב) מבארת מיהו אב הנזיקין השלישי:

מאי מבעה? רב אמר: מבעה - זה אדם, ושמואל אמר: מבעה - זה השן. רב אמר מבעה זה אדם, דכתיב אמר שומר אתא בקר וגם לילה אם תבעיון בעיו.

לשמואל מבעה זה בהמה שאוכלת ומזיקה בפעולת אכילתה. ואילו לרב מבעה זה אדם. ומדוע נראה כך? על שם הפסוק בישעיה (כא, יב): "אָמַר שְׁמֵר אֶתְּהָ בְקָר וְגַם לְיִלָּה אִם תִּבְעִיוּן בְּעִיּוֹ שְׁבוּ אֶתְיוּ". מסביר רש"י:

אמר שומר - הקדוש ברוך הוא. אתא בקר - יש לפני להזריח לעשות בקר לכם. וגם לילה - מתוקן לעשו לעת קץ. אם תבעיון בעיו - אם תבקשו בקשתכם למהר הקץ. שובו אתיו - בתשובה.

כלומר האדם נקרא 'מבעה' על שם יכולתו - ומכיוון שביכולתו כך גם נדרש ממנו - לפנות לקב"ה ולבקש על הגאולה. האדם מוגדר מבחינת מהותו מבעה כלומר מבקש כלומר מתפלל.

כך תובן התופעה הנפלאה הבאה ב"תוך שם אדם במילואו אל"ף דל"ת מ"ם יש אותיות מתפלל"¹⁶.

מהות זו של האדם, היותו מתפלל, הוטבעה בו מראשית יצירתו (בראשית ב, ה-ז):

וְכָל שֵׁיטַם הַשָּׂדֶה טָרֵם יִהְיֶה בְּאֶרֶץ וְכָל עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה טָרֵם וְצָמַח כִּי לֹא הִמְטִיר ה' אֱלֹקִים עַל הָאֶרֶץ וְאָדָם אֵינוֹ לְעַבֵּד אֶת הָאֲדָמָה. וְאֵד יַעֲלֶה מִן הָאֶרֶץ וְהַשֶּׁקֶה אֶת כָּל פְּנֵי הָאֲדָמָה. וַיִּיצֶר ה' אֱלֹקִים אֶת הָאָדָם עֹפֶר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נְשִׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה.

שיח השדה ועשב השדה טרם צמחו מפני שה' לא המטיר מטר על האדמה. ולמרות זאת, הקב"ה מעלה אד ומשקה את פני האדמה. מדוע? לצורך מה? מסביר רש"י:

ואד יעלה - לענין בריאתו של אדם, העלה את התהום והשקה העננים לשרות העפר ונברא אדם, כגבל זה שנותן מים ואחר כך לש את העיסה, אף כאן והשקה ואחר כך וייצר.

כדי לברוא אדם, הקב"ה יוצר 'גשם מלאכותי'. מדוע? לדברינו הכל מובן. מהותו של האדם היא היותו מתפלל. תפילה, כפי שראינו, עניינה הוא חיבור שמים וארץ. לכך אותה בריאה שמהותה היא חיבור שמים וארץ בתפילה נבראת על ידי חיבור שמים וארץ, על ידי חיבור גשם עם אדמה.

¹⁶ ספר בניהו לבן איש חי, ברכות ה' ע"ב.

"וחננתי את אשר אחון"

ככל שהאדם חי יותר את התפיסה הזו שאין לו משלו כלום, והכל הוא מקבל מן העליונים וזקוק הוא להם ומשם חיותו, כך גדל אוצר השפע אותו הוא זוכה לקבל (תנחומא כי תשא):

וחננתי את אשר אחון וגוי' באותה שעה הראה לו כל אוצרות של מתן שכרן של צדיקים של כל אחד ואחד לפי מעשיו והוא שואל האוצר הזה של מי הוא והוא אומר של בעלי תורה, והאוצר הזה של מי הוא של מכבדיהם, הוא מראה לו **אוצר גדול מכולם** הוא אומר רבש"ע האוצר הגדול הזה של מי, אמר לו מי שיש לו מעשים טובים אני נותן לו משכרו, ומי שאין לו **חנם אני עושה ונותן לו מזה שנאמר וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם**.

מסביר הרב משה שפירא זצ"ל (אפיקי מים, סוכות ענין כג):

והנה פשוט שאין הפירוש שכל מי שאין לו כלום ממש נותנים לו חנם ח"ו, אלא שענינו הוא שמי שמעמיד עצמו לפני הקב"ה בצורה שאין לו כלום ויודע נאמנה שהוא ריק מכל ומתייצב לפניו יתברך כעני בפתח, הנה קיום כזה משוי ליה למקבל גמור מכיוון שאינו מחזיק מעצמו ולא מידי, ואז הרי הוא "כלי" לקבל את האוצר הגדול מכל האוצרות כולם. וזהו פירושו של "מי שאין לו כלום", דהיינו שכל מה שיש לו לכאורה, הרי הוא מכיר שאליבא דאמת איננו אלא מהקב"ה ואשר לעצמו בטל הוא לגמרי מבלי שום ישות וזכות קיום כלל. וזהו ביאור "וחננתי את אשר אחון" דהנה "חן" היינו "חנם" ומי שמתעורר ליתן לחבירו חנם, היינו בגלל שהוא מוצא חן בעיניו... "לענווים יתן חן" הרי שהחן תלוי במידת הענווה שהוא העמידה עם ההרגשה שאינו שווה כלום.

צְמָאָה לְךָ נַפְשִׁי... כֵּן בְּקֹדֶשׁ חַזִּיתִיךָ

דבר זה נכון במיוחד ביחס למים. נאמר בתהילים (סג, ב-ג):

אֱלֹקִים אֱלֵי אֲתָהּ אֲשַׁחֲרֶךָ צְמָאָה לְךָ נַפְשִׁי כִּמְהָ לְךָ בְּשָׂרִי בְּאֶרֶץ צִיָּה וְעַיִן בְּלֵי מַיִם.
כֵּן בְּקֹדֶשׁ חַזִּיתִיךָ לְרֵאוֹת עֵזְךָ וּכְבוֹדְךָ.

מסביר רש"י: "כן בקדש חזיתך - כמו כאשר צמאתי... תשבע נפשי...". כגודל הצמאון, ההשתוקקות וההבנה שאין השפעה אלא מלמעלה כך השפע אליו זוכים.

ובגמרא בברכות (נ"ז ע"א): "הרואה... בחלום... חנינא חנניא יוחנן - נסי נסים נעשו לוי". מקשה מהרש"א: "וקצת קשה דאי משום הנו"ן דאית ביה אמאי לא נקט אהרן ונח?". מבין

המהרש"א שהמיוחד בשמות אלו היא הימצאות האות נ בצורה מרובה, ואם כן ישנם שמות נוספים עם אות זו?

מתרץ מהרש"א: "ומיהו בחנינא וחנניא וחנן יש ליישב משום דהשם גופיה מורה על החנות והטובה והנונין מראין שיהיה בנס וק"ל".

כלומר לא האות נ' היא החשובה אלא השרש ח.ן. הוא זה שמראה חנינה מאת ה', האות נ' היא רק זו שמראה שמתנת החינם תינתן עם ניסים מרובים.

לכך אותו צדיק שמצליח לחבר שמים וארץ ולהוריד גשמים, שעג עוגה ולא יוצא מתוכה בכדי להראות לכל העולם שהנהגת עם ישראל בגשמים ובכלל היא הנהגה ישירה, שונה, הנהגה שמעל הטבע,¹⁷ נקרא חוני משורש ח.ן. ונכדו נקרא חנן. שניהם מבינים שכגודל ההשתוקקות אל העליונים רק כך הצלחת החיבור.¹⁸

האמונה... גילוי עצמי היותר יסודי של מהות הנשמה

על פי דברינו נראה מקום להסבר ענין מוקשה שעסקו בו ראשונים ואחרונים. המצווה הראשונה אותה מונה רמב"ם בספר המצוות היא מצוות האמונה:

המצווה הראשונה היא הציווי אשר צוונו להאמין האלוהות והוא שנאמין שיש שם עלה וסבה הוא פועל לכל הנמצאות והוא אמרו יתברך אנכי ה' אלקיך...

מקשה המלבי"ם (שמות כ, ב): "מה ששאלו איך יצדק מצוה על האמונה שאין לבחירה מבוא בה?" - כיצד אפשר לצוות מישהו להאמין במשהו? או שהוא מצליח להאמין או שלא, מה שייך פה לצוות?

כותב הרב קוק במאמרו 'מאורות האמונה' (מאמרי הראי"ה עמוד 70):

האמונה אינה לא שכל ולא רגש, אלא גילוי עצמי היותר יסודי של מהות הנשמה, שצריך להדריך אותה בתכונתה. וכשאין משחיתים את דרכה הטבעי לה, איננה צריכה לשום תוכן אחר לסעדה, אלא היא מוצאה בעצמה את הכל. בעת החלש אורה, אז בא השכל והרגש לפנות לפניו דרך. וגם אז צריכה היא לדעת את ערכה, שלא משרתיה השכל והרגש הם הנם עצמותה...

¹⁷ ר' משה בר יוסף מִטְרָאנִי (בית אלוקים, שער התפילה א) שהובא לעיל.

¹⁸ יתכן שגם הנכד השני שפגשנו, אבא חלקיה, נקרא כך מלשון חלק. אדם שחי בתודעה שאינו שלם וודאי לא מושלם. ראינו את היותו חלק מכלל המציאות, כיצד מקיים זוגיות אמינה וישרה עם כל הבריאה ועם כל המצבים החברתיים מסביב. ובעומק יותר נאמר שחי את כל החיים בתחתונים מתוך תודעה שהם חלק מהעליונים אינם מנותקים מהם ואינם שלמים בהיפרדם מהם.

אמונה היא גילוי עצמי. אין דורשים מהאדם לחפש מסביב או לחדש, לא נדרש ממנו להאמין במשהו זר וחיצוני לו כי אם להתבונן פנימה. להיות מודע, כפי שראינו, שמהות היותו אדם היא היותו מחבר עליונים ותחתונים. אותה נשמה בת מלך, שהיא מן העליונים, מרגישה בעצמה, אם לא הכחישו טבעה, את שייכותה לעליונים. אמונה פירושה היות הנשמה חיה את עצמותה, נותנת נשמה לתחתונים לחיות מהלך חיים כזה שמתאים ומחובר אל העליונים.